

Ewaluacja programu Fundacji im. Jana Amosa Komeńskiego „Gdy nie ma przedszkola” - opis „dobrej praktyki”

Pilotażowy program „Gdy nie ma przedszkola” (GNP) był autorskim przedsięwzięciem opracowanym, i początkowo prowadzonym, przez Polską Fundację Dzieci i Młodzieży (PFDiM), a następnie (od 2003 roku) przez Fundację Komeńskiego, finansowanym przez holenderską Fundację Bernard van Leer¹.

Ogólny cel programu można zdefiniować jako wypełnianie luki, która istnieje w edukacji małych dzieci. W latach dziewięćdziesiątych w Polsce zamykano wiele przedszkoli, zwłaszcza w mniejszych miejscowościach, gdzie ich prowadzenie było nieopłacalne, mimo że – jak dowodzą badania naukowe – *edukacja przedszkolna ma kapitalne znaczenie dla rozwoju dzieci oraz przebiegu nauki szkolnej*².

Przygotowywany od 2000 roku trzyipółletni pilotaż programu GNP miał na celu wypracowanie alternatywnych modeli edukacji przedszkolnej, które mogą być replikowane w różnych gminach, zależnie od ich oczekiwań, potrzeb i możliwości. Do udziału w pilotażu wybrano 8 gmin, które po podpisaniu umowy z realizatorem programu, rozpoczęły tworzenie ośrodków edukacji przedszkolnej na swoim terenie, a tym samym stały się awangardą we wdrażaniu dobrych i tańszych form edukacji małych dzieci

Program GNP umożliwiał małym dzieciom kontakt z grupą rówieśników, przez co rozwijał ich umiejętności społeczne. Ponadto wspomagał kształtowanie umiejętności twórczych, rozbudzał ciekawość, uczył otwartości na świat, umiejętności samooceny, co ma szczególne znaczenie dla rozwoju dzieci w niezamożnych gminach wiejskich, z wysokim bezrobociem.

Do programu zostały wybrane nauczycielki, które po cyklu różnorodnych szkoleń, rozpoczęły pracę w ośrodkach przedszkolnych. Aby zapewnić wsparcie dla nauczycielek, a zarazem jak najwyższą jakość pracy ośrodków, Fundacja zatrudniła lokalne koordynatorki, które regularnie odwiedzały ośrodki, spotykały się z nauczycielkami, dzieląc się z nimi swoją wiedzą i doświadczeniem. Każda koordynatorka zajmowała się ośrodkami z terenu jednej lub dwóch gmin. Innymi uczestnikami programu byli reprezentanci gmin, czyli osoby wyznaczone przez samorządy do kontaktów z Fundacją, lokalnymi koordynatorkami oraz odpowiedzialne za zapewnienie warunków lokalowych do realizacji programu. Ważna i specyficzna dla programu była też integracja rodziców wokół ośrodków, czyli tworzenie lokalnej koalicji wspierającej edukację małych dzieci.

➤ Kilka słów o realizatorze projektu

Chociaż w trakcie realizacji programu instytucja odpowiedzialna formalnie za jego realizację zmieniała się, to jednak był on prowadzony cały czas przez ten sam zespół osób, *de facto* autorów programu (grupa ta odeszła z PFDiM i założyła Fundację Komeńskiego). Dlatego też dalej w niniejszym opracowaniu jako realizator programu jest podawana tylko Fundacja Komeńskiego³.

Fundacja im. Jana Amosa Komeńskiego działa od 2003 roku i jej celem jest zapewnienie równego startu życiowego wszystkim dzieciom w wieku 0-10 lat. Prowadzi programy poświęcone edukacji małych dzieci, organizuje seminaria, konferencje, a także wydaje materiały edukacyjne dla nauczycieli i rodziców. Ponadto, w ramach ośrodka szkoleniowego – Akademii Komeńskiego organizuje szkolenia dla nauczycieli, dyrektorów przedszkoli i szkół, rodziców oraz lokalnych władz edukacyjnych.

---

¹ Więcej o Programie - http://www.frd.org.pl/gdy_nie_ma_przedszkola.html

² Materiał PFDiM, *Uzasadnienie potrzeby programu „Tam gdzie nie ma przedszkoli”*

³ www.frd.org.pl

➤ Opis systemu monitoringu i ewaluacji

Program GNP był w Polsce przedsięwzięciem pilotażowym. Wymagało to wnikliwej analizy podejmowanych w nim działań i wydarzeń, poznania szerokiego kontekstu i uwarunkowań realizacji programu. Istotne było tu zatem takie zaplanowanie systemu ewaluacji, by umożliwiał on bieżące zbieranie danych i szybkie reagowanie w razie sytuacji wymagającej wprowadzenia zmian przez realizatorów. Cele ewaluacji określono następująco:

- wszechstronny opis funkcjonowania programu pilotażowego (z uwzględnieniem kluczowych momentów) dla wprowadzenia ewentualnych zmian służących rozwojowi programu,
- wskazanie elementów niezbędnych dla upowszechniania i realizacji kolejnych edycji programu GNP.

Założono też, że ewaluacja będzie miała charakter formatywny⁴ i demokratyczny⁵, umożliwiający analizę podejmowanych działań i wydarzeń oraz nanoszenie na bieżąco ewentualnych zmian wynikających z zebranych danych.

Formatywny charakter ewaluacji polegał na:

- modyfikowaniu, doprecyzowaniu projektu ewaluacji w trakcie trwania programu (w związku ze zdobywanymi przez ewaluatorów nowymi informacjami oraz z działaniami podejmowanymi przez Fundację dzięki dostarczonym częściowym raportom ewaluacyjnym),
- dostarczaniu informacji na temat przebiegu procesu budowania lokalnych koalicji na rzecz programu oraz działania ośrodków,
- prezentacji wniosków ewaluacyjnych w trakcie trwania programu, na przykład podczas regularnych spotkań realizatorów programu.

Aspekt demokratyczny ewaluacji jest, zgodnie z teorią ewaluacji, jednym z podstawowych elementów warunkujących uzyskanie rzetelnego i całościowego obrazu badanej rzeczywistości. Zasada ta w przypadku GNP była przestrzegana między innymi:

- w procedurach planowania ewaluacji, w których wzięto pod uwagę potrzeby i punkty widzenia różnych stron zaangażowanych w program, czyli reprezentantów Fundacji, lokalnych koordynatorek, a także nauczycielek;
- w uwzględnianiu różnych interesów i punktów widzenia osób ewaluowanych (na przykład przedstawicieli gmin, nauczycielek, rodziców i innych) zgodnie z ich własną definicją i interpretacją;
- w dbałości o czytelny i zrozumiały język raportów podsumowujących sprawozdania koordynatorek, raportów lub innych form upowszechniania wyników, np. prezentacji, tak by prezentowane informacje były adekwatne do potrzeb odbiorców.

Rolę monitoringu pełniły comiesięczne sprawozdania lokalnych koordynatorek, które były analizowane przez zespół ewaluacyjny i na ich podstawie formułowano najważniejsze wnioski dla Fundacji. Była także prowadzona obserwacja uczestnicząca podczas kwartalnych spotkań lokalnych koordynatorek z przedstawicielem Fundacji.

---

⁴ Ewaluacja formatywna (*formative evaluation*) – realizowana jest w trakcie trwania ewaluowanego programu i wspomagać ma jego realizację poprzez bieżącą analizę danych w celu ewentualnej korekty obserwowanych działań.

⁵ Ewaluacja demokratyczna (*democratic evaluation*) – nastawiona jest na uwzględnienie różnych interesów i punktów widzenia uczestniczących w niej stron, zgodnie z ich własną definicją i interpretacją. Ewaluator jest w tym przypadku nie tyle osobą formułującą oceny, ile pośrednikiem w wymianie informacji, przekonań i doświadczeń.

Założenia ewaluacji programu GNP zostały wypracowane wspólnie przez Fundację – realizatora programu, Polskie Towarzystwo Ewaluacyjne (wykonawcę) i Fundację Bernard van Leer (sponsora programu)

Pomocne dla przygotowania ewaluacji i dla jej prowadzenia było to, że przedstawicielka Sponsora programu miała dużą wiedzę z zakresu ewaluacji i była doświadczoną ewaluatorką i na przykład podpowiadała kwestie wymagające zbadania. Ona też podjęła decyzję o znacznym zwiększeniu zakresu ewaluacji oraz budżetu badania w stosunku do tego, co planowane było w fazie przygotowywania programu, jeszcze przed nawiązaniem współpracy z PTE.

Projekt ewaluacji zawierał obszary badania, pytania kluczowe i kryteria. Do tego został opracowany harmonogram, w którym zaplanowane zostały działania związane z ewaluacją. Dokumenty te wraz z budżetem badania stanowiły załącznik do umowy zawartej między Fundacją realizującą program a PTE. Natomiast projekt ewaluacji nie zawierał narzędzi – były one tworzone na bieżąco.

Do opracowania projektu ewaluacji przydatne było poznanie programu „na żywo”, co stało się możliwe dzięki udziałowi ewaluatorek w spotkaniu Fundacji z przedstawicielami gmin (jeszcze przed podjęciem jakichkolwiek prac badawczych). Wówczas przedstawicielki PTE nie tylko poznały założenia programu, ale też dowiedziały się o możliwościach i ograniczeniach gmin w jego realizacji.

Chociaż dokument opisujący ewaluację programu GNP był przedmiotem szczegółowych ustaleń i tak ulegał zmianie w czasie pilotażu. Na przykład początkowo zaplanowano, że dwa razy do roku będą prowadzone badania terenowe w pięciu z ośmiu gmin (głównie ze względów finansowych). Jednak w połowie programu koordynator w porozumieniu z ewaluatorkami zdecydował, że odtąd badania terenowe będą prowadzone raz do roku, ale za to we wszystkich gminach uczestniczących w programie.

Ewaluacja była prowadzona przez trzy zewnętrzne ewaluatorki, reprezentujące PTE. Ich zadaniem było systematyczne zbieranie informacji o programie, przekazywanie ich na bieżąco koordynatorowi programu, formułowanie wniosków i rekomendacji dotyczących nie tylko przyszłości programu, ale też samego pilotażu.

Ta forma kontaktu wymagała bliskiej współpracy między Fundacją a ewaluatorami. Za prace zespołu ewaluacyjnego była odpowiedzialna jedna osoba (koordynatorka) i to ona najczęściej kontaktowała się z Fundacją, była też odpowiedzialna za sprawy formalne dotyczące ewaluacji. Ona również brała udział w spotkaniach Fundacji ze Sponsorem i bezpośrednio prezentowała zakres wykonanych działań.

Ponieważ program trwał trzy i pół roku i ewaluacja była prowadzona na bieżąco, a w dodatku wymagała prowadzenia badań terenowych, obecność 3 ewaluatorek gwarantowała ciągłość i kompleksowość badania - dla jednej osoby byłoby to niewykonalne.

Do osób uczestniczących procesie zbierania danych można też zaliczyć lokalne koordynatorki. Ich rolą było sporządzanie miesięcznych sprawozdań na temat bieżącej działalności ośrodków, a także odpowiadanie na pytania ewaluacyjne na przykład podczas spotkań w Fundacji.

Współpracę koordynatora programu, lokalnych koordynatorek i osób odpowiedzialnych za ewaluację regulował dokument, w którym spisane zostały zasady współpracy i określone zadania każdej ze stron. Był on opracowany na początku programu, jednak nie korzystano z niego w trakcie. W praktyce bowiem zakres współpracy wyznaczała dynamika GNP, na przykład, gdy była taka potrzeba, organizowano dodatkowe spotkanie. Było to możliwe,

ponieważ wszystkich uczestników programu cechowała duża motywacja oraz dążenie do osiągnięcia jak najlepszej jakości testowanych rozwiązań.

W ewaluacji uwzględniono specyfikę programu i warunki jego realizacji, a w szczególności:

- pilotażowy charakter programu, przejawiający się zarówno w elastyczności koncepcji, jak i w ciągłym myśleniu o sposobach jego replikacji po zakończeniu fazy pilotażowej,
- realizację programu w różnych gminach (różne uwarunkowania prawne, organizacyjne oraz lokalne),
- realizację programu w środowiskach wiejskich, często popegeerowskich, gdzie trudniej i wolniej wprowadza się zmiany i niełatwe jest też zbadanie opinii na temat programu.

Obszary ewaluacji były powiązane z etapami pilotażu programu i były to kolejno:

1. Budowanie lokalnej koalicji na rzecz edukacji przedszkolnej;
2. Otwieranie ośrodków przedszkolnych;
3. Funkcjonowanie ośrodków i działanie lokalnej koalicji.

W pierwszym etapie ewaluacja koncentrowała się na działaniach uczestników programu, które miały na celu stworzenie długotrwałego wsparcia dla powstających ośrodków przedszkolnych. W czasie budowania lokalnej koalicji badano działania informacyjne prowadzone w gminach i sposoby włączania mieszkańców do przygotowania Ośrodków, pozyskiwania „sojuszników” dla idei wczesnej edukacji.

Drugi etap wymagał zbadania kwestii organizacyjnych związanych z uruchomieniem ośrodków, a także poznania opinii nauczycielek i rodziców dzieci dotyczących programu i ośrodków. Ewaluatorki zwracały uwagę, na to w jaki sposób Ośrodki rozpoczynały swoją działalność, jak radzono sobie z trudnościami (pierwsze zajęcia w Ośrodkach odbywały się zimą, a zdarzało się na przykład, że psuło się ogrzewanie w budynku). Ważne było też zbadanie motywacji rodziców, dlaczego zdecydowali się na udział w programie, a także sprawdzenie, jak nauczycielki widzą swoją rolę w praktyce, po zakończeniu cyklu szkoleń.

Choć ewaluacja miała cały czas ten sam obszar badania, to w trzecim etapie inaczej „rozłożono akcenty”: badano różne sposoby funkcjonowania ośrodków (uwarunkowania prawne i organizacyjne) oraz mocne i słabe strony lokalnych koalicji. Ważne dla ewaluacji było również zbadanie zaangażowania nauczycielek i rodziców w utrwalanie programu w lokalnych społecznościach. Celem tego etapu było bowiem zebranie danych niezbędnych do rozpowszechniania programu.

Ewaluacją nie były objęte szkolenia dla nauczycielek, stanowiące istotną część programu. Ewaluatorki były co prawda obecne podczas zjazdów szkoleniowych, ale przede wszystkim po to, by korzystając z obecności wszystkich nauczycielek, zebrać ich opinie na temat działania ośrodków, lokalnej koalicji i innych kwestii dotyczących programu. Natomiast Fundacja we własnym zakresie opracowała ankiety ewaluacyjne dotyczące szkoleń i jej przedstawiciele zbierali dane, a później sami je analizowali.

W ewaluacji programu GNP zastosowano następujące kryteria ewaluacyjne:

- Skuteczność: Jak skuteczna, czyli zgodna z pierwotnymi założeniami, była realizacja pilotażu? Do jakiego stopnia pilotaż przyczynił się do osiągnięcia szczegółowych i ogólnych celów programu?

- Trwałość: Jak trwałe będą dokonania pilotażu? Jakie są szanse, że zmiany będą trwałe po zakończeniu Programu?
- Adekwatność: W jakim stopniu i pod jakim względem program był adekwatny do potrzeb uczestników? Do jakiego stopnia cele programu były odpowiednie do zmieniających się potrzeb i priorytetów jego uczestników?

Kryteria te nie tylko wyznaczały kierunek prowadzonych badań, ale też stanowiły ramy analizy zebranego materiału.

Projekt ewaluacji programu GNP zakładał zastosowanie następujących metod badawczych:

- analizy dokumentów – w tym comiesięcznych sprawozdań lokalnych koordynatorek, które dotyczyły postępów w realizacji programu, jego wdrażania i osiągnięcia poszczególnych celów,
- obserwacji uczestniczącej – podczas szkoleń dla nauczycielek oraz w spotkaniach koordynatorek (ok. raz na kwartał),
- wywiadów indywidualnych z osobami kluczowymi dla programu (m.in. koordynatorem, pracownikami Fundacji),
- wywiadów grupowych z nauczycielkami lub lokalnymi koordynatorkami.

Ponadto w ewaluacji stosowane było studia przypadków prowadzone w uczestniczących w programie gminach raz na pół roku. W ramach studium przypadku ewaluatorki prowadziły wywiady indywidualne z nauczycielką prowadzącą ośrodek i z przedstawicielem gminy oraz z innymi osobami zaangażowanymi w realizację programu na miejscu (radni, dyrektor biblioteki gminnej, w której działał ośrodek itp.), wywiad grupowy z rodzicami, a także obserwację podczas zajęć w Ośrodku. W miarę możliwości analizowane były też dokumenty dotyczące programu na przykład uchwały rady gminy, artykuły w prasie lokalnej dotyczące programu GNP itp.

Metodologia badania GNP opierała się więc na podejściu jakościowym, co wynikało przede wszystkim z pilotażowego charakteru programu. Podejście, w którym stosuje się opisowe metody, pozwalające na uzyskanie pogłębionych informacji i ukazanie szerokiego kontekstu programu zdecydowanie sprawdziło się w realizacji i pozwoliło na osiągnięcie celów badania.

Z założenia ewaluacja miała być formatywna, czyli realizowana w trakcie realizacji programu. Zakładano więc, że zarówno program, jak i ewaluacja mogą ulec zmianie, gdy zajdzie taka potrzeba. Tak też się stało – w 2003 roku podjęto decyzję o objęciu badaniami wszystkich ośmiu gmin uczestniczących w pilotażu. Stało się to niezbędne, aby ewaluatorzy mogli udzielić pełnej i wyczerpującej odpowiedzi na wszystkie postawione pytania badawcze – gminy okazały się dużo bardziej różnorodne, niż pierwotnie zakładano, a poznanie wszystkich modeli realizacji programu było konieczne dla upowszechniania doświadczeń pilotażu. Aby jednak nie zmieniać budżetu, zrezygnowano z wizyt w gminach co pół roku na rzecz raz do roku. Zaoszczędzone w ten sposób fundusze pozwoliły uczestniczyć ewaluatorom w innych wydarzeniach, które miały miejsce w programie, a których pierwotnie nie planowano np. konferencjach regionalnych, spotkaniu dla wójtów/burmistrzów itp.

Inną zmianą wprowadzoną w badaniu była rezygnacja z ankiet na rzecz wywiadów grupowych. Były to ankiety adresowane do nauczycielek, ale zrezygnowano z tego, ponieważ lepszym narzędziem okazał się wywiad grupowy, mniej sformalizowany i umożliwiający zebranie niestandardowych, opisowych danych.

Zmieniano także formę miesięcznego sprawozdania koordynatorek, tak aby była bardziej przyjazna dla wypełniających je osób.

Oto zestawienie głównych działań badawczych prowadzonych przez PTE w ramach ewaluacji programu GNP.

- Opracowywanie wzorów, a następnie analiza i podsumowywanie comiesięcznych raportów lokalnych koordynatorów od października 2001 do czerwca 2004.
- Obserwacja uczestnicząca wszystkich spotkań lokalnych koordynatorów (kwartalnie od 2001 do lipca 2004).
- Obserwacja uczestnicząca ogólnopolskich spotkań nauczycielek uczestniczących w pilotażu GNP (2 razy w 2001, jednokrotnie w 2002 i 2003).
- Pogłębione wywiady grupowe z koordynatorkami – listopad 2001 i marzec 2002 oraz październik 2003.
- Pogłębione wywiady grupowe z nauczycielkami GNP (3 grupy podczas spotkania ogólnopolskiego, październik 2003)
- Obserwacja uczestnicząca w czasie spotkania przedstawicieli władz samorządowych z gmin biorących udział w Programie GNP
- Badania terenowe typu „studium przypadku” w gminach uczestniczących w pilotażu. (w 2001r. – 5, 2002r. – 6, 2003r. – 8, 2004 r. – 9. Łącznie 28 studiów przypadku).
- Robocze spotkania ewaluatorów z koordynatorem programu.
- 3 raporty cząstkowe, oraz niniejszy raport podsumowujący ewaluację pilotażu TNP.

Początkowo zaplanowano, że wyniki ewaluacji będą służyły przede wszystkim Fundacji do prowadzenia pilotażu oraz do przygotowania replikacji programu. Jednak systematyczne prowadzenie ewaluacji i niemal stała obecność ewaluatorek w programie sprawiała, że wyniki były wykorzystywane na większą skalę niż planowano.

Częsty kontakt badaczek z koordynatorem i uczestnikami programu pozwolił na poznanie wielu szczegółów programu, w tym lokalnych uwarunkowań pracy niemal każdej nauczycielki. Ewaluatorki posiadały wiedzę o całym programie, pomagały lokalnym koordynatorkom i przedstawicielowi Fundacji w wyciąganiu ogólnych wniosków, zwracały uwagę na różnice istniejące między ośrodkami i gminami.

Ewaluacja i jej wyniki były wykorzystywane między innymi:

- Do usprawniania realizacji programu na bieżąco i dopracowywania koncepcji programu po zakończeniu pilotażu. Na przykład dzięki wnioskowi z ewaluacji większy nacisk położono na praktyczną realizację współpracy nauczycielek i rodziców
- Do usprawnienia komunikacji w programie. Ewaluatorki pomagały na bieżąco zbierać i analizować oczekiwania, potrzeby nauczycielek co do oferty szkoleniowej oraz materiałów edukacyjnych, a także potrzeby rodziców;
- Na potrzeby koordynatorek lokalnych i nauczycielek, by mogły dowiedzieć się jak funkcjonują poszczególne obszary programu, za które są one odpowiedzialne. Wyniki ewaluacji pełniły tu rolę informacji zwrotnej.
- do uświadomienia uczestnikom programu, jaka jest skala i różnorodność pilotażu. Raporty ewaluacyjne ukazywały realizację programu w innych ośrodkach i gminach, zbierały

dobrze praktyki i trudności problemy lokalne, co ułatwiało wymianę doświadczeń między nauczycielkami, koordynatorkami, przedstawicielami gmin

- Do opracowywania raportów merytorycznych na temat przebiegu i efektów programu, które były przekazywane Sponsorowi;
- Do usprawniania komunikacji w programie – nauczycielki, rodzice i inni przedstawiciele lokalnej koalicji w gminach łatwiej wyrażali swoje poglądy wobec ewaluatek niż wobec koordynatora programu.
- Do publikacji upowszechniających program, a skierowanych do polskich instytucji zajmujących się edukacją (Ministerstwo Edukacji Narodowej);
- Na potrzeby przedstawicieli samorządów do przekonywania radnych, jakie znaczenie mają ośrodki nie tylko dla dzieci i ich rodziców, ale też dla innych mieszkańców. Było to w dużym stopniu wykorzystywane przez nowe gminy, zainteresowane programem;
- Na konferencjach poświęconych alternatywnym formom edukacji przedszkolnej (organizowanych przez instytucje oświatowe i organizacje pozarządowe);
- Podczas ewaluacji programu „Early based education” prowadzonego w Kosowie. Doświadczenia zebrane w programie GNP pozwoliły jednej z ewaluatek przeprowadzić ewaluację podobnego programu i ukazanie polskiej perspektywy w upowszechnianiu edukacji przedszkolnej.

Ponadto, dzięki wizytom ewaluatek w gminach nauczycielki oraz badani rodzice wiedzieli, że ich opinie są istotne dla opisu całego programu. Przyczyniało się do wzrostu świadomości uczestników na temat przebiegu programu w skali nie tylko jednego ośrodka i jednej gminy, ale wszystkich gmin biorących udział w GNP. Mogło to mieć również wpływ na skonsolidowanie uczestników programu.

Opracowała: Agnieszka Szczurek